

הרב אוריאל בנר

טהרתו של פך השמן

א. חשש לטומאת היסט בפך שנמצא

ב. אימתי נגזרה גזרת גויים כזבים

ג. תירוצים לשאלת הראשונים

ד. שיטת רש"י

ה. תמיהת אחרונים על קושיות הראשונים

א. חשש לטומאת היסט בפך שנמצא

הברייתא המפורסמת העונה לשאלה "מאי חנוכה" (שבת כא ע"ב) עוררה בין השאר דיונים בענייני טומאה וטהרה.¹

הברייתא מלמדת, כידוע, שמכל השמנים שבמקדש נותר בטהרתו רק פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול. תוספות על אתר (ד"ה "שהיה") מעירים: "אם כבר גזרו על הנכרים להיות כזבים - צריך לומר שהיה מונח בחותם בקרקע שלא הסיטו הכל".

במקום שבעלי התוספות קיצרו בלשונם, ראשונים אחרים האריכו. בחידושי הר"ן כתב: "וכיוון שהיה חתום בטבעתו הכירו שלא נגעו בו, ומשל חרס היה שאינו מיטמא מגבו". כלומר, לגבי טומאת מגע אין כאן מקום לחשש, שהרי לא נגעו בתוכנו, ומגבו אינו מיטמא שהרי מדובר בכלי חרס. אלא שעדיין יש לשאול האם אין לחשוש שנטמא בטומאת היסט, שחלה גם על כלי חרס. כך שואל במפורש הריטב"א:

ואם תאמר ואכתי ניוחש שמא הסיטהו, דהא קיימא לן דגוי מטמא בהיסט כדאיתא במסכת טהרות, ואפילו כלי מוקף צמיד פתיל מיטמא בהסט.

לעומת הר"ן שראה לנכון להסביר מדוע אין כאן טומאת מגע, תוס' והריטב"א סברו כנראה שהדברים פשוטים ויש לדון רק על טומאת היסט.

---

1 ראה בעיקר בספרי האחרונים פרי חדש, בית מאיר, ופני יהושע (בספר מועדים בהלכה סקר הרב זוין בקצרה את עיקרי הדיונים).

לפני שנבחן את התשובות לשאלה, חשוב לעמוד על הבדל משמעותי בנקודת המוצא. הריטב"א נוקט בפשטות שגויים כבר נחשבו כזבים בתקופת החשמונאים, ואילו תוס' לעומתו מסתפקים בדבר. לפי הריטב"א ברור מדוע נטמאו שאר השמנים, שהרי הגויים נחשבים כזבים ומגעם מטמא. לעומת זאת, לפי האפשרות שמעלים תוס', שהגזרה עדיין לא חלה, יש לברר במה נטמאו שאר השמנים.²

ב. אימתי נגזרה גזרת גויים כזבים

הגמרא במסכת שבת מונה את הגזרה על תינוק נוכרי שמטמא בזיבה בין שמונה עשרה הגזרות שניתנו בו ביום בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון, כשנמנו ורבו בית שמאי מבית הלל. לאור זאת יש לשאול על דעת הריטב"א (וכן על האפשרות שמעלים תוס'), שהרי ודאי שהחשמונאים קדמו לגזרה זו, ומדוע אם כך נחשבים הגויים כזבים. כך שואל לדוגמה בעל הפרי חדש: "לא מצינו שום טומאה לגויים מחיים, ואע"ג דגזרו עליהם שיהיו כזבים לכל דבריהם - הך גזירה הוא אחר הנס יותר ממאה שנה?".

המהרש"א בחידושי הלכות מתייחס לקושי זה ומתמצו:

הא דגזרו על תינוק נכרי שמטמא בזיבה והיינו בן ט' שנים ויום אחד דהוא ראוי לביאה כדמסיק פרק אין מעמידין, וההיא גזירה מי"ח דבר הוא שגזרו תלמידי שמאי והלל כדאמרי' לעיל בפירקין, וחשמונאי מקדמי טובא הו - דיש לומר דכבר גזרו על הזב נכרי שמטמא בזיבה כמו ישראל, אבל על תינוק נכרי אף על פי שאינו זב לא גזרו רבנן קמאי, ואתו תלמידי שמאי והלל וגזרו בו.

במבט ראשון נראה שהחילוק שמציע המהרש"א הוא בין תינוק (ילד) לגדול, שבתחילה גזרו רק על גדול ובהמשך הוסיפו גם את הקטן לגזרה. כך אמנם כתב בשבת של מי: "דכבר גזרו על גוי גדול... אחר כך גזרו גם על גוי קטן". ברם, מלשון המהרש"א נראה שהחילוק הוא בין זב בפועל, שמהתורה אינו מטמא בהיותו גוי, לבין גוי שאינו זב. בשלב ראשון גזרו על גוי זב שיטמא כמו זב יהודי, ובשלב שני גזרו על הגוי עצמו שיהיה כזב, אף אם אינו זב. לפי זה יש להבין שמשמעות הגזרה על תינוק נוכרי היא על כל גוי שאינו זב, כשהדוגמא המובהקת לכך היא תינוק.

---

² האחרונים דנו בכך והעלו אפשרויות שונות: תקרובת עכו"ם, טומאת שרץ ונבילה, עבודה זרה עצמה שמטמאת באוהל, וטומאת מת מבשר מת שעמו נכנסו להיכל. יש לציין שמלשון הר"ן שהובאה לעיל נראה שטימאו הגויים את השמנים על ידי מגעם, וכנראה סבר כריטב"א שנחשבו כזבים.

מלשון הגמרא בשבת - "גזרו על תינוק נכרי שמטמא בזיבה שלא יהא תינוק ישראל רגיל אצלו" – נראה אמנם שהגזרה קשורה דווקא לגילם הצעיר של הילדים, אך ייתכן שלדעת המהרש"א כיוון שגזרו על תינוק - חלה הגזרה על כל גוי שאיננו זב מדין לא פלוג.

הפרי חדש עצמו מתרץ בצורה שונה:

יש לומר דמקודם גזור לקדשים, ואתו אינהו וגזור אף לתרומה. והכי משני בפ"ק דשבת (טו ע"א) לעניין ידיים. אי נמי, מעיקרא גזרו אף לתרומה לתלות ואתו אינהו וגזרו אף לשרוף. והכי משני התם (ע"ב) לעניין טומאת כלי זכוכית וארץ העמים.³

ג. תירוצים לשאלת הראשונים

נחזור כעת לשאלה מדוע לא נטמא הפך בטומאת היסט בהנחה שכבר נגזרה הגזרה. שתי דרכים עיקריות מצאנו בדברי הראשונים. כפי שהובא לעיל, תוס' סוברים שהפך היה מונח בחותם בקרקע, כך שברור שלא הסיטוהו היוונים.⁴

דרך שונה מצאנו בפירוש הר"ן בשם ר"י:

ולאיסט לא חיישינן... שאם הסיטוהו לא היו מניחין אותו אלא יגלוהו לראות אם יש בו זהב או מרגליות, כיוון שראוהו חתום בחותם שמע מינה לא ראוהו כלל.⁵

בעל בית חדש (סימן תר"ע) כתב תירוץ נוסף לשאלת הראשונים לגבי היסט הפך:

ואפשר עוד לומר שהיה פיו צר שאינו יכול להכניס בו אצבעו וכיוון שאי אפשר ליטמא במגע בעורו בכלי אינו מיטמא נמי בהיסט דלהכי אפקיה רחמנא להיסט בלשון נגיעה, לומר לך שכל שאינו מטמא במגע אינו מטמא בהיסט. וצריך שיהיה חתום דאם לא כן איכא חששא שמא הוציאו קצתו ונטמא והחזירוהו בתוכו, אי נמי נטמא באוהל המת כשלא היה צמיד פתיל עליו.

---

3 ובהמשך תירץ באופן נוסף, עיין שם.

4 ובדומה לכך כתב הריטב"א, שהפך היה מונח בארגז והארגז נחתם בחותם כהן גדול.

5 ובדומה לכך כתב המאירי: "יש מפרשים שבתוך חלון הסגור ששעריה היו חתומים מצאורה ולדעתי אין צורך בכך, שאלו הסיטו חזקה עליהם שהשחיתו ושברו". התירוץ הוא אמנם דומה, אך יש שוני מעניין בתיאור ה"סתמא דמילתא" של הנהגת היוונים - האם עיקר עניינם השחתה, או שיש במעשיהם מימד של תועלת אישית.

ראשית יש לשאול האם הב"ח ראה דוחק כלשהו בתירוצי הראשונים שהובאו בדבריו, שהרי תירוצו מבוסס על אוקימתא שהפתח היה צר, ולשם מה לומר זאת אם התירוצים הקודמים טובים. לגבי התירוץ שעדיין לא גזרו על הגויים להיות כזבים, ניתן לומר שאף שכך מסתבר מפשט הדברים במסכת שבת,⁶ שרק בזמן הלל ושמאי גזרו, כיוון שתוס' הסתפקו בכך יש משמעות לתירוץ נוסף. לגבי התירוץ השני, שהיה הפך מונח בתוך שידה קבועה בכותל, יש לומר שזוהי אוקימתא הדורשת יותר "בניית עזר" מאשר תירוצו שלו.

צמיד פתיל וטומאת היסט

תשובה זו של הב"ח שימשה רקע לדיון בספר נודע ביהודה. השואל בסימן קל"ז (אר"ח תנינא) רצה ללמוד מהב"ח שכלי חרס מוקף צמיד פתיל לא מיטמא בהיסט, ותמה על כך. הנוב"י משיב שהשואל לא הבין נכונה, כפי שיתבאר לקמן, אך מוסיף שגם אם דיוקו היה נכון - אין לתמוה על הב"ח, כיוון שיש מחלוקת בשאלה זו בין רש"י ותוספות בשבת פד ע"ב, ולדעת רש"י כלי מוקף צמיד פתיל אכן לא נטמא בהיסט. הנוב"י מסביר שהב"ח הולך בדרכם של תוס', שכלי חרס המוקף צמיד פתיל נטמא בהיסט כיוון שהוא עומד להיפתח.

הנוב"י מסביר את דברי הב"ח:

זהו שכתב... שהיה פיו צר דהיינו פכין קטנים, אלא שזה מועיל שלא יטמא בהיסט אבל אכתי יכול לקבל טומאה באוהל המת או שמא הוציאו השמן משם ונגעו בשמן עצמו, ולזה היה מועיל חותמו של כהן גדול. וארכביה הב"ח להפך אתרי רכשי - משום פיו, צר דהיינו פכין קטנים, ומשום חותמו של כהן גדול, דהיינו צמיד פתיל; זה להציל מהיסט, וזה להציל מאוהל המת.

אלא שקשה לו על דבריו של הב"ח, שבשלמא לרש"י שכל כלי סגור אינו מיטמא בהיסט ניחא, אבל לתוס' שרק פכים קטנים שאינם ראויין למגע ואין סופם להיפתח ולהיות גדולים יותר אינם מיטמאים בהיסט, "אם כן אפשר שרק הכלי עצמו אינו מקבל טומאה בהיסט אבל מה שבתוכו מקבל... שהרי מה שבתוכו עומד להוציא משם וסופו יהיה ראוי למגע ואם כן היה השמן שבפך מקבל טומאה בהיסט ונסתר תירוצו של הב"ח".

וכדי להסביר את הב"ח ממשיך ומבאר הנוב"י:

---

⁶ וראה בשבת פג ע"א, שם מנוסחת הגזרה בדרך שאינה מבדילה בין תינוק לגדול.

אולי סובר הב"ח כיוון שהכלי עצמו אינו מקבל טומאה בהיסט ממילא גם השמן שבתוכו אינו מקבל טומאה, דבהיסט בעינין מגעו שהוא ככולו והיינו כל מה שמסיט, אבל כאן כיוון שאינו מועיל לכלי לא הוה מגעו שהוא ככולו וגם השמן נשאר טהור".

ובהגה"ה מבן הנוב"י כתב:

עיין במסכת חולין דף ע"א ע"ב בתוס' ד"ה "אטו" ... מפורש בסוף הדיבור דפכין קטנים גם מה שבתוכו אין מקבל טומאה בהיסט.

ובספר **חידושי הרמ"ל** (על מקוואות פ"י מ"ח ד"ה שם; מובא בליקוטי הערות לנוב"י) הקשה על ביאורו של הנוב"י בדעת הב"ח מסוגיית הגמרא בגיטין סא ע"ב. הגמרא שם מעמידה את הברייתא האומרת "טוחנין ומפקידין אצל אוכלי שביעית ואוכלי פירותיהן בטומאה" במפקיד תרומה אצל עם הארץ בכלי חרס המוקף צמיד פתיל, ומקשה הגמרא: "ליחוש שמא תסיטנו אשתו נדה". שואל הרמ"ל: מדוע לא נאמר, על פי פירוש הנוב"י, שייתן פכים קטנים בתוך כלי חרס המוקף צמיד פתיל, וכך כל מה שבתוכו לא ייטמא בהיסט - "דכיוון דלא חשיב מגע לגבי הפכין קטנים לא הוי מגעו שהוא ככולו, והכל טהור. ואם כן משכחת לה שיפקיד אצל עם הארץ בכי האי גוונא".

בדובב מישרים (א, קט"ז) בחר לבאר סברת הב"ח בדרך אחרת, וזו לשונו:

נראה לי... דחשיב ראוי למגע משום שסופו להיפתח... זה תינח היכא שפיו צר ואינו מוקף צמיד פתיל, אבל היכא שתרתי לטיבותא, שהכלי מוקף צמיד פתיל וגם פיו צר - שפיר גם מה שבתוכו טהור בהיסט ולא חשיב ראוי למגע כלל, משום דמוכרחין אנו לומר תרי רואין שיהיה חשוב ראוי לכלל מגע... ושני רואין לא אמרינן.

ויש להעיר שלכאורה מצאנו דעה בראשונים שלא כב"ח, המטהר את מה שבתוך הכלי כשהפתח צר. כתב הרמב"ן (שבת פד ע"ב ד"ה "מ"):

יש אומרים לעולם הכלי עצמו טהור, שאלמלא כן אינו חוצץ, אבל מה שבתוכו טמא בהיסט שהרי ניסט.

וכעין זאת כתב המאירי בשם חכמי הדורות שלפניו:

אוכלים שבתוכו שהן מטמאים מצד ההיסט שהוא אצלם כמגע כמו שאמרו איזהו מגע שהוא ככולו, הוי אומר זה היסט, אבל הכלי עצמו טהור. ואל תתמה, שהרי כיוצא בו נושא אוכלים בפשוטי כלי עץ, שהאוכלין טמאים אף על פי שמה שהוסט בו טהור.

אמנם, על פי פירוש הדובב מישרים אין מכאן סתירה, כיוון שהב"ח דיבר דווקא לפי שיטת תוס', שהכלי מוקף צמיד פתיל ואנו אומרים שראוי להיפתח וגם מה שבתוכו

ראוי לצאת, אבל דברי הראשונים הנ"ל אמורים בשיטת רש"י (כמבואר בגוף דבריהם), לפיה אין אומרים שכלי מוקף צמיד פתיל ראוי להיפתח, וממילא אין בעיה לומר שמה שבתוך הכלי ראוי לצאת וממילא מטמא.

והנה, הרמב"ן (שבת פ"ד ד"ה "מי לא עסקינן") דחה את השיטה שהביא בשם "יש אומרים", וכתב:

אינו נכון בטעם, לפי שאם בא לכלל מגע אי קרית ליה מפני שעתידי ליפתח - שניהן טמאין, ואם לאו שניהם אינן באין לכלל היסט.

במבט ראשון נראה שיש ממנו סיוע לדברי התוס' בחולין ולב"ח, אבל נראה שאין הדבר נכון. ראשית, לדעת הדובב מירשים, כאמור, כל דברי הב"ח נכונים רק בשיטת תוס', לפיה ישנם שני עניינים שאנו אומרים בהם 'ראוי' לגבי מה שיקרה בעתיד, ולעומת זאת דברי הרמב"ן אמורים בשיטת רש"י, לפיה כלל לא מתחשבים במה שיכול להיעשות, אלא במצב הנוכחי מבחינת היותו ראוי למגע. שנית, גם לדעת הנוב"י וביאורו בב"ח יש להבדיל בין דבריו לבין הרמב"ן. ברמב"ן לא כתוב שאין אפשרות להפריד בין הכלי למה שבתוכו בגלל המושג מגעו שהוא ככולו. כל דברי הרמב"ן באים לשלול את האפשרות שכל דין ראוי למגע לא נאמר אלא בכלי ולא נוגעים למה שבתוכו – ורק על זה אומר הרמב"ן שאין בכך טעם.

ד. שיטת רש"י

רש"י בסוגיית "מאי חנוכה" כתב: "בחזתמו - בהצנעו וחתום בטבעתו, והכיר שלא נגעו בו". וביאר הבית יוסף (סי' תר"ע) שכוונתו כעין התירוץ בתוס', שהיה מונח הפך בחותם בקרקע, וממילא ברור שלא הסיטוהו. והקשה הרב עובדיה יוסף בספר מאור ישראל, דבשלמא לתוס' הסוברים בשבת פ"ד ע"ב שכלי חרס המוקף צמיד פתיל מיטמא בהיסט כיוון שעשוי להיפתח, מובן מדוע צריכים להעמיד שלא הסיטוהו (וכנראה שזו כוונת רעק"א בגיליון הש"ס המציין לתוס' שם); אבל לרש"י, הסובר שכלי כזה אינו מיטמא בהיסט, כלל אין צורך להעמיד שלא נגעו בו? ונראה ליישב לפי דברי המהרש"ם (שו"ת, ח"ג סימן קע"ג ד"ה "ומה"), שלשיטת רש"י הכלי לא נטמא בהיסט אבל מה שבתוכו נטמא. זו לשונו:

יש להביא ראייה דגם לשיטת רש"י לא מהני מה שאינה ראויה למגע אלא לעניין הכלי ולא לעניין משקה שבתוכו מהא דיכמות טו ע"ב, דאמר ר' אלעזר בר צדוק כשהייתי לומד תורה אצל ר"י החורני ראיתי שהיה אוכל פת חרבה בשני בצורת והודעתי את אבא. אמר לי הולך לו זיתים והולכתי. ראה אותן שהן לחים. אמר לו איני אוכל זיתים

וכו' וברש"י ד"ה שהן לחים: "והוכשרו לקבל טומאה וכלי חרס טמא על גבי עם הארץ ושמא נגע בגב החבית, וטמאה מדרבנן וטימאתם' עיי"ש, ובעל כרחך דהיינו דמיטמא בהיסט, והרי לשיטת רש"י גופיה כלי צמיד פתיל אינו מטמא בהיסט והתם כלי צמיד פתיל הוי שהרי כשהודיע לאביו אמר לו נקובה היתה, ובעל כרחך דממכל מקום המשקין שבתוכה טמאים".

והבנה זו היא שלא כדברי הנוב"י הנ"ל, לפיהם לדעת רש"י פשוט שדין מה שבתוך הכלי ככלי עצמו.

ה. תמיהת אחרונים על קושיות הראשונים

שני אחרונים פקפקו על נקודת המוצא של תוס', לפיה יש לחשוש לטומאת היסט בנידון דידן. הקשה בעל שפת אמת (שבת כא ע"ב):

תמוה מאוד בעיני דספיקא דרבנן היא, וכדאמרינן בניה ד ע"ב דאפילו ברשות היחיד אזלינן לקולא בספק טומאה דרבנן.

וכן מקשה גם בעל פרי מגדים בספרו ראש יוסף על מסכת שבת.

ומתרץ השפת אמת:

נראה לפי עניות דעתי דהתוס' הבינו כפשוטו דבאמת היו להם שמנים טובא, אלא שבהיכל נשאר להם זה הפך בלבד ונעשה בו נס לחיבה יתירה, ולכן הקשו שפיר כיוון דבאמת היה להם שמן טהור, איך לקחו זה דיש בו חשש היסט ותירצו שהיה מונח בחוהם בקרקע.

אמנם, מיד הוא מסייג דבריו - "אבל כל המפרשים לא הבינו כן" - ולכן מנסה ליישב בדרך אחרת:

צריך לומר דקושיית התוס' הוא כיוון שבלא צורך נעשה נס, היה בוודאי בירור על חשש היסט גם כן. עוד אפשר לומר דהתוס' הבינו דבכוונה חתמו הכהן גדול לשמרו מטומאה, ועל זה הקשו שפיר דמה הועיל לחשש היסט.

תירוץ נוסף מצאנו בספר אישי ישראל (על מסכת שבת). בתחילת דבריו הוא דן בשאלה מדוע שאר השמנים נחשבים טמאים, לאור מספר הלכות היוצרות לכאורה פקפוק על טומאתם, והכיוון העולה מדבריו הוא שהיה ידוע להם שטימאו אותם. ובהמשך דבריו כתב בזו הלשון: "עדיין קשה לפי זה דהא משמע דלולא דהיו מכירין חותמו של כהן גדול באותו פך היה טמא אף שלא היו בו טומאה ידועה", ומתרץ:

אולי יש לומר כיוון שידוע שטימאו מקצת שמנים, כולוהו טמאין מספק אף ברשות הרבים כההיא דפסחים (דף י') גבי שני שבילין דבבאו בבת אחת טמאין. ויש לי בזה הרהורי דברים מעניין היסח הדעת למ"ד בפסחים (דף ע"ד) דפסול הגוף הוי.

הרחבת דברים בכיוון השני המוזכר בסיום דבריו, פסול היסח הדעת, מצויה בשו"ת **שואל ומשיב** (קמא ח"ג, סימן מ"ב), לגבי השמנים שנטמאו:

נראה לפי עניות דעתי דלמאן דאמר פסול הגוף כאן ודאי נפסל בשביל שהסיח דעתו מן השמן בשעה שנכנסו העכו"ם להיכל וא"כ פסול... ואף דר' יוחנן ס"ל פסול טימאה הוא... מכל מקום כאן ודאי הוה פסול הגוף, כיוון שהיה כל כך היסח הדעת כשנכנסו העכו"ם להיכל ונתצו ושברו הכל... אין לך היסח הדעת גדול מזה... אם כן בוודאי נפסל.

אלא שיש להקשות, שאם הבעיה היא היסח הדעת מה מועיל חותמו של כהן גדול. וכנראה צריך לומר שבדבר סגור באופן מוחלט אין חשש זה וצריך ביאור.